

Karlova Univerzita v Praze
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění

Lidová architektura 19. století na Vysočině

Autoreferát k obhajobě disertační práce

Mgr. Ivan Minář

Vedoucí: **prof. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.**

Praha 2015

Úvod a zhodnocení problematiky

Tato disertační práce volně navazuje na mou diplomovou práci s názvem *Štuková výzdoba lidové architektury Vysočiny 19. století*, úspěšně obhájenou na KTF UK v roce 2008. Vedle návaznosti v regionálním a časovém vymezení druhu zkoumaných staveb se však tato práce výrazněji obrací k pohledu na stavby z hlediska stavební historie. Díky mnoha faktorům totiž dodnes zůstala oblast Kraje Vysočina po stránce zděných venkovských staveb velmi neprobádaným územím, a to zejména v prostoru podél zemské hranice diagonálně půlící celý kraj. Přestože vyrovnání tohoto badatelského dluhu přesahuje možnosti jednoho člověka, ukázalo se, že ho lze alespoň dílčím způsobem splatit formou tematických sond do dané problematiky. Po první sondě věnované rozboru štukové výzdoby a vnějšímu charakteru venkovských staveb bych tak nyní rád obrátil pozornost k jejich konstrukcím, autorům a stavebnímu vývoji.

Cíle bádání

Předmětem zkoumání jsou především bohatší zděné venkovské a příměstské domy, představující stavební typ charakteristický právě pro 19. století. Cílem práce je provedení jejich rozboru, stanovení vývoje jednotlivých částí těchto staveb a určení jejich tvůrců.

Metodika bádání

Práce se opírá především o mé vlastní poznatky vycházející z třinácti let terénního výzkumu, jemuž jsem se začal věnovat ještě za studia architektury na ČVUT v Praze. Další podstatné informace byly získány zpracováním historické plánové dokumentace uložené v okresních archivech. Doplnkové informace vycházejí ze starších průzkumů a SHP. Z literatury byl čerpán zejména srovnávací materiál.

Vybrané objekty jsou posuzovány ze tří hledisek, jimiž jsou: stavební konstrukce, výzdoba a autorství staveb. Každé z těchto hledisek vyžaduje vlastní metodický přístup, jejichž kombinovaná aplikace se ukázala být pro daný region nejefektivnější.

Prvním z nich je výzkum jednotlivých částí historických staveb, jehož cílem je zmapování vývoje stavebních technologií během 19. století. Metodickým základem jsou v tomto případě stavebně historické průzkumy (SHP) autenticky dochovaných částí vybraných objektů, jejich následná pasportizace a časové zařazení. Zde jsem mohl využít svoji letitou praxi se stavebně historickými průzkumy, kterým se věnuji již od střední školy. Řadu zkušeností jsem získal i díky studiu architektury a spolupráci s Michaelem Ryklem, Vitem Jesenským a dalšími architekty.

Druhým je výzkum štukové výzdoby venkovských staveb jako jednoho z podstatných uměleckořemeslných projevů stavební kultury venkova 19. století. Metodicky spočívá v komparaci a stylové analýze exemplářů výzdoby, které byly zachyceny v co nejautentičtější podobě. Předpokladem je zde kvalitní fotografická dokumentace výzdoby, a to jak vlastní,

současná, tak i přejetá nebo i historická. (Cenným vedlejším produktem tohoto výzkumu jsou navíc kresebné rekonstrukce zanikající nebo již zaniklé výzdoby.)

Třetím hlediskem je pak výzkum autorství staveb, spočívající ve zjišťování okruhů působení konkrétních zednických mistrů. Metodicky se zde spojují poznatky z terénního výzkumu, ze zpracování historických obrazových pramenů, z archivního průzkumu původní plánové dokumentace a dle možností i ze sběru informací od místních pamětníků. Důvodem aplikace těchto tří přístupů je především snaha o co nejefektivnější využití poznatků z terénního výzkumu dochovaných staveb jako nejpodstatnějšího pramene k poznání jejich historického vývoje.

Obsah a struktura disertační práce

V úvodu jsou popsány metody aplikované v práci.

Následující část je věnována evaluaci dosavadního bádání a literatury vztahující se k tématu. Vyplyvá z ní, že drtivá většina pozornosti byla dosud věnována roubeným stavbám a badatelsky byla nejvíce opomíjena oblast podél historické zemské hranice. Na tomto závěru je také postaven metodický základ celé práce, jehož jádrem je průzkum dosud nejméně zkoumaného typu staveb – zděných obytných domů větších venkovských usedlostí, zejména v prostoru podél zemské hranice.

První kapitola věnovaná územnímu a teritoriálnímu vývoji zvoleného regionu představuje stručný souhrn poznatků z velmi podrobně zpracované stejnojmenné části předchozí diplomové práce. Podstatné je zejména vymezení hospodářsky příznivého období ve druhé třetině 19. století, kdy na zkoumaném území došlo k demografickému nárůstu a tím i k nebývalému rozvoji výstavby na venkově.

Druhá kapitola věnovaná stavbám z předchozích historických etap se zaměřuje zejména na přestavby roubených staveb do zděné podoby, které mnohdy probíhaly formou řady dílčích úprav. Pro ilustraci tohoto jevu jsou podrobněji rozebrány dva objekty: tzv. Štáflova chalupa v Havlíčkově Brodě a tzv. Nápravníkovo stavení v Humpolci.

Ve třetí kapitole jsou již rozebrány jednotlivé části venkovských staveb a na základě srovnání řady zaznamenaných exemplářů je definována jejich vývojová posloupnost v průběhu 19. století. Pro časové vymezení výskytu jednotlivých částí je také použito statistické vyhodnocení historické plánové dokumentace. Vzhledem k šíři tématu jsou posuzovány zejména základní části staveb, jimiž jsou stěny, stropy, klenby, krovy a vytápění. V podkapitolách je pak nastíněn i vývoj dalších částí, tedy oken, zděných almar, krytiny, valbiček a dalších prvků.

Čtvrtá kapitola věnovaná štukové výzdobě rozvíjí poznatky z diplomové práce a zabývá se spíše než kvantitativními výčty zaznamenaných exemplářů praktickými možnostmi vyhodnocování materiálů z terénního výzkumu. Z uvedených možností jsou dva konkrétní příklady zařazeny do práce. Jedná se o teritoriální pohled ilustrovaný na tématu Vojslavic a autorský pohled ilustrovaný studií o zednické rodině Benců. Zmíněny jsou i praktické

poznatky z kresebných rekonstrukcí zanikající štukové výzdoby, jejichž ukázky jsou i součástí obrazových příloh.

Pátá kapitola je věnována samotným tvůrcům staveb působícím v 19. století ve zvoleném území. Nejcenějším materiálem je zde abecední seznam téměř stovky stavitelů a zednických mistrů i s uvedením jejich bydliště a doby působení. Podkladem pro sestavení tohoto seznamu byl primárně archivní průzkum původní plánové dokumentace, ale i zpracování veškerých dostupných pramenů k tématu (cechovní knihy, literatura, kroniky aj.). Zvláště jsou popsáni i tzv. fasádníci, z nichž kromě výčtu některých výraznějších autorů je zde podrobněji zpracována i činnost dvou z nich (Benc, Zábřana).

Šestou kapitolu tvoří katalog dokumentovaných staveb, jejichž zaměření jsou i součástí obrazové přílohy. Na těchto objektech jsou ilustrovány různé vývojové fáze jejich částí, chronologicky seřazených ve třetí kapitole. Deset staveb je rozebráno a popsáno detailně, řada dalších již pouze dílčím způsobem daným mírou jejich zachování. Navazující podkapitola je věnována též vyhodnocení starších dostupných zaměření (ČAVU, Kurial, SÚRPMO) s bližším rozbořem některých zajímavých objektů a informacemi o vzniku a uložení této dokumentace.

Poslední tj. sedmá kapitola je věnována historické plánové dokumentaci. Formou tabulek jsou zde přehledně zpracovány všechny dostupné archivní fondy panství a obcí zasahujících do kraje Vysočina. U každého fondu je uveden letopočet nejstarších materiálů věnovaných stavební agendě a označeny jsou výraznější soubory. Jednotlivé fondy jsou také souhrnně zhodnoceny (stáří, autorství, apod.) a nejzajímavější exempláře jsou blíže popsány.

Obrazová příloha na konci práce je řazena tematicky, podle jednotlivých kapitol. Z praktických důvodů byla minimalizována na nejmenší možnou míru, neboť při takto široce vymezeném tématu s množstvím podkapitol nebylo možné vytvořit vyčerpávající obrazový doprovod ke každému uváděnému objektu. Fotografie zařazené do přílohy navíc představují jen velmi úzký segment ze souboru terénních snímků, kterých jsem dodnes pořídil přes dvanáct tisíc. Z pohledu autora představují nejcenější část příloh zaměření objektů popsaných v katalogu. Jedná se o půdorysy a části řezů, které mají pro pochopení vývoje těchto staveb nejvyšší výpovědní hodnotu. Hodnotu těchto zaměření navíc zvyšuje skutečnost, že většina staveb byla již v době dokumentace na pokraji zániku.

Teoretický a praktický přínos práce

Domnívám se, že teoretický přínos práce spočívá zejména v její metodické rovině. Široce vymezené téma totiž bylo řešitelné pouze pomocí mezioborového výzkumu na pomezí dějin architektury, dějin umění, etnologie a pomocných věd historických.

Praktických přínosů je zde hned několik: zcela nový materiál z terénních výzkumů, dokumentace a zaměření řady historických staveb před zánikem, katalogové zpracování autorů venkovských staveb, průzkum a revize historických plánů a systematizace poznatků o dosavadních výzkumech v regionu. Oddíl s vývojovými liniemi částí staveb je příspěvkem k obecnému poznání vývoje venkovských staveb v Čechách.

Seznam publikací doktoranda

- Minář I.: *Štuková výzdoba lidové architektury na Vysočině v 19. století*. IN: Sborník ze semináře Vesnické stavitelství 1. poloviny 19. století, Praha 2009, s. 22–25.
- Minář I.: *Nové poznatky k technice štukové výzdoby lidové architektury na příkladech z Vysočiny*. IN: Dějiny staveb 2009, Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2009, Plzeň 2010, s. 21–24.
- Minář I.: *Okruhy působení venkovských fasádníků na Vysočině v 19. století*. IN: Památky Vysočiny - Sborník NPÚ ÚOP v Telči 2008, Telč 2010, s. 50-64.
- Minář I.: *Pokus o rekonstrukci a rozbor zanikající štukové výzdoby domů na návsi ve Vojslavicích*. IN: Památky Vysočiny - Sborník NPÚ ÚOP v Telči 2009, Telč 2010, s. 166-177.
- Minář I.: *Příklady obnov štukové výzdoby venkovských staveb na Vysočině*. IN: Památky Vysočiny - Sborník NPÚ ÚOP v Telči 2010, Telč 2012, s. 138-147.
- Minář I.: *Projevy lidové zbožnosti ve štukové výzdobě venkovských staveb na Vysočině*. IN: Český lid: Etnologický časopis, č. 99 (1/2012), Praha 2012, s. 85-98.
- Minář I.: *Motiv kalichu ve výzdobě venkovských staveb na Vysočině*. IN: Památky Vysočiny - Sborník NPÚ ÚOP v Telči 2011, Telč 2012, s. 112-125.
- Minář I.: *Souvislosti mezi výzdobou venkovských církevních staveb a výzdobou lidové architektury na příkladech z Vysočiny*. IN: Zpravodaj Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení České národopisné společnosti X, Praha 2013, s. 3-8,
- Minář I.: *Dílo rodiny zednických mistrů Benců v horním Posázaví*. IN: Památky Vysočiny, sv. IV/2012, Sborník NPÚ ÚOP v Telči, Telč 2013, s. 170-181.
- Minář I.: *Stavební kultura německého venkova na Vysočině*. IN: Češi a Němci na Vysočině, Tschechen und Deutsche in der Vysočina, Sborník příspěvků z Česko-Rakouské odborné konference, Havlíčkův Brod 2014, s. 59-83.
- Recenze / Minář I.: Jan Kuča, Venkovské stavby na jižním Podhorácku. IN: Průzkumy památek 1/2014, ročník 21, s. 163-164.
- Minář I.: *Venkovské goticko – renesanční sýpky na Vysočině*, IN: Památky Vysočiny, sv. V/2013. Sborník NPÚ ÚOP v Telči, Telč 2014, s. 10-41.
- Minář I.: *Černé kuchyně ve venkovských stavbách na Vysočině v 19. století*, IN: Památky Vysočiny, sv. VI/2014 (v tisku)

Výčet nejdůležitější literatury, pramenů a zdrojů

Svatopluk VODĚRA / Jiří ŠKABRADA: *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice 1986

Luděk ŠTĚPÁN: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů II. Sídla, domy a zemědělské stavby*, Zámrsk 1995

Jiří ŠKABRADA: *Lidové stavby, Architektura českého venkova*. Praha 1999

Jiří ŠKABRADA: *Konstrukce historických staveb*. Praha 2003

Jiří ŠKABRADA / Martin EBEL: *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech*. Praha 2014

Fondy obcí uložené v okresních archivech v Jihlavě, Pelhřimově, Havlíčkově Brodu, Žďáru nad Sázavou a Třebíči.

Archivní fondy NPÚ ÚOP v Telči, NPÚ ÚOP v Brně a NPÚ GnŘ.

Archiv Etnologického ústavu AV ČR v Praze.

Fondy okresních muzeí v Jihlavě a Třebíči.

Archiv Historického muzea Národního muzea v Praze.

Katastrální mapy současné (www.cuzk.cz) a historické (www.archivnimapy.cuzk.cz).

Závěrečné shrnutí (AJ)

The village build-up area in the region of Vysočina has been considerably changed during the 19th century from the timbered to the bricked constructions. The change started in the southwest part of this region at the beginning of the 19th century, which was probably caused by the older build-up area, which had already been partly bricked. The timbered constructions in the Vysočina's northeast part were officially tolerated from the late 19th century above all because of the rare build-up area in higher localities, where the wooden houses did not pose such fire risk like in villages with houses built closer to each other. Bricked buildings have gained a complicated progress during the 19th century, which was allowed by mostly various material sources. Partial rebuildings were often during the one or two generation time on average, which showed up thanks to the noted historical objects. From this reason it was necessary to look on all preserved objects from the view of building history, since all found situations are the results of the wide variety of the building phases covering each other. The progress mostly influenced by the fire prevention rules proceeded in many ways. The most important of them was the change of material of the walls and gradual separation of the truss and the roof construction. Other important change consisted also in heating of the houses which was served from the „black kitchen“ at the beginning of the 19th century, and later at the end of the 19th century right from the dining room where the stove connected to the education chimney was situated. This fact brought also marked changes in the disposition. The dining rooms were situated close to the „black kitchens“ at beginning of the 19th century. Thanks to the education chimnies which came in the middle of the 19th century the number of the dining rooms in the houses rises and the historic traditional three-parted disposition is changed into the more complicated structures depended on the needs of the owner only. Other changes were brought also into the constructions of ceilings, vaults, trusses as well as the plaster decoration of the facades of the houses which was later influenced rather by the practical background than the artistic feeling. Because of the often rebuildings the plaster decoration was already mostly damaged

at the beginning of the 20th century. Solitarily preserved examples of the plaster decoration are rather not original works. The progress makers of the bricked constructions were mostly the architects and master bricklayers who were researched in this thesis. Thanks to this method I found, that the building progress was not steady but it always depended on the innovations through the personalities of the architects and master bricklayers. The thesis brings about one hundred of them including their addresses and period of their work. The thesis also brings a catalogue with analyses of tens of preserved historic objects. The chosen objects are mostly situated at the historical border of Bohemia and Moravia, which has been left out of the common research. The thesis is a rich source of the documentation for the regional explorers.

Anotace (CZ)

Práce se zabývá tématem zděné venkovské zástavby v prostoru kraje Vysočina, jehož středem prochází historická hranice Čech a Moravy. Opírá se především o poznatky z autorových terénních výzkumů a stavebně historických průzkumů. Pracuje též s historickou plánovou dokumentací z okresních archivů a okrajově i se staršími zaměřeními vytvořenými od poloviny 20. století. Na základě evaluace dosavadního bádání a literatury se práce věnuje nejvíce dosud opomíjenému typu staveb, zděným obytným domům větších venkovských usedlostí, zejména v prostoru podél zemské hranice. První vrstvou práce je rozbor jednotlivých částí těchto staveb a určení jejich vývojové posloupnosti v průběhu 19. století. Druhou vrstvou je poznání tvůrců staveb pomocí rozboru archivní plánové dokumentace. Výsledkem je abecední seznam téměř stovky stavitelů a zednických mistrů i s uvedením jejich bydliště a doby působení. Činnost některých stavitelů je zpracována i monograficky. Třetí vrstvou práce je vyhodnocení materiálu z výzkumu štukové výzdoby venkovských staveb, jejíž autoři bývají většinou anonymní. Součástí práce je i katalog dokumentovaných objektů, jejichž zaměření jsou součástí obrazové přílohy. Práce má svým regionálně širokým vymezením poskytnout zejména výchozí materiál pro další regionální badatele, kteří věnují pozornost spíše menším územím a nebudou již mít možnost řadu zanikajících staveb sami dokumentovat.

Annotation (AJ)

The thesis deals with the topic of the bricked village build-up area in the Vysočina region, where the historical border between Bohemia and Moravia goes through. It is mostly based on the author's observations from the outdoor researches and studies of the building history. It also uses historical plan documentation from the regional archives as well as older researches made before the half of the 20th century. According to the evaluation of the studies which have been made until these days and the literature, the thesis deals mostly with the type of the buildings which has been left out so far – the bricked house/larger village estate, mostly in the area of the land border. The first topic of the thesis is the analyses of individual parts of those buildings and their progress during the 19th century. The second topic deals with the recognizing of the authors (builders) using the analyses of

the archive plan documentation. The result brings the alphabetic list of almost one hundred architects and master bricklayers including their addresses and period of their work. Chosen architects and master bricklayers are researched also monographically. The third topic of the thesis shows the results of the collected material of the research of the plaster decoration of the village buildings, whose authors are mostly anonymous. The thesis includes also the catalogue of the documented objects which are given in attached pictures. The thesis is a rich source of the documentation for the regional explorers before some of the objects get damaged at all.

Klíčová slova (CZ, AJ)

Lidová architektura	Folk architecture
Zděné venkovské stavby	Vernacular bricked houses
Stavebně historický průzkum	Researches and studies of the building history
Štuková výzdoba	Stucco decor
Historická plánová dokumentace	Historical plan documentation
19. století	19th century